

Aleksandra Golubović, *Hrvatski filozofi kroz prizmu filozofije religije. Odabrani autori i teme* (Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022), 145 pp.

Knjiga *Hrvatski filozofi kroz prizmu filozofije religije* prof. dr. Aleksandre Golubović s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci ukazuje na neke aspekte i posebnosti bogatog hrvatskog filozofskog naslijeđa kroz četiri filozofa iz perioda tzv. starije hrvatske filozofije. Knjiga je pisana hrvatskim jezikom. Objavljena je u elektronskom obliku. Recenzenti knjige su doktori znanosti Lino Veljak, Danijel Tolvajčić, Ivan Dodlek i Boris Kožnjak. Knjiga ima ukupno 145 stranica, cca. 160 a. k. Tekst je popraćen s 369 bilješki. Citirano je 108 različitih djela, gdje se od domaćih autora ističu Franjo Zenko, Erna Banić-Pajnić, Ivan Devčić, Stipe Kutleša i drugi, a od stranih William L. Rowe, Richard Swinburne, William J. Wainwright, Michael Peterson i drugi. Na početku knjige nalaze se »Sadržaj« (pp. 1–3), »Predgovor« (pp. 4–7) i »Uvod« (pp. 8–9), a na kraju »Zaključne misli« (pp. 144–145). Tijelo knjige čine četiri poglavlja o filozofiji (religije) Hermana Dalmatina (pp. 11–38), Juraja Dragišića (pp. 40–67), Frane Petrića (pp. 69–100) i Ruđera Boškovića (pp. 101–143). Tekst je metodički usklađen. Svako poglavlje ima svoj predgovor, zatim uvod, opis života i djela dotičnog filozofa, izlaganje, zaključak, popis literatura te sažetak na engleskom jeziku.

Ova knjiga je, kako autorica navodi u »Uvodu« (p. 8), plod njezinog (1) osobnog istraživanja hrvatske filozofske baštine, (2) podučavanja hrvatske filozofije na Filozofskom fakultetu u Rijeci, (3) pristupa hrvatskim autorima pod vidikom filozofije religije. Na temelju tog angažmana autorica je, kako stoji u »Predgovoru« (p. 5), objavila pet radova o hrvatskim filozofima i to u: *Vrhbosnensia* (2012), *Riječki teološki časopis* (2012, sa Šustarom), *Obnovljeni život* (2015), *Riječki teološki časopis* (2016) i *Eidos* (2019). Ti članci su u ovoj knjizi manje ili više dopunjeni i prošireni. Tematikom filozofije religije Golubović se bavila i u svojoj knjizi *Odabrana pitanja filozofije religije* (2020).

»Promišljanja o Bogu kod Hermana Dalmatina« (pp. 11–38) naslov je prvog poglavlja knjige u kojem Golubović analizira shvaćanje Boga u Dalmatinovom djelu *Rasprava o bitima*. U uvodnom dijelu članka (pp. 12–13) autorica spominje kriterije prema kojima je Dalmatin prvi hrvatski filozof: uključivanje hrvatskog naroda u europski kulturni i civilizacijski krug te izgrađeni mitologijski i religijski sustav. Slijedi izlaganje Dalmatinovog života i djela (pp. 13–15) te skretanje pozornosti na onodobni interes za astrologiju i astronomiju (pp.

15–16) koje su se bazirale na proučavanju gibanja nebeskih tijela. Zahvaljujući Dalmatinu, koji je s arapskog prevodio popularna djela, spoznaje arapske astrologije i astronomije prodirale su u zapadni svijet. Golubović ukazuje na interes za neka kozmološka pitanja (pp. 16–18) i tvrdi kako se polazišta za Dalmatinova promišljanja o Bogu nalaze u analizi tzv. kozmoloških pitanja vezanih uz nastanak svijeta. U djelu *Rasprava o bitima* (pp. 18–19) Dalmatin se pita o počelima (svijeta) i nastoji dokučiti njihovu narav. U prvoj knjizi *Rasprave* (pp. 19–21) Dalmatin analizira *uzrok i gibanje*. No uočava autorica, Dalmatin nije namjeravao, dokazivati Božje postojanje, nego je – da bi uopće mogao dati svoju interpretaciju svijeta te opisati način na koji on funkcionira – progovorio i o stvoritelju. U drugoj knjizi *Rasprave* (pp. 21–22) Dalmatin se bavi detaljnijim opisom svijeta. U nastavku (»Ukazivanje na Boga u prvoj knjizi djela *De Essentiis* ili *Rasprave o bitima*«, pp. 22–30) Golubović pokazuje kako Dalmatinova rasprava o bitima upućuje na klasičnu onovremenu raspravu o temi esencije te kako Dalmatinovo izlaganje u sadržajnom smislu neobično podsjeća na kasnije formulacije Tominih puteva. U poglavlju »Kozmološki dokaz kod Tome Akvinskog« (pp. 30–33) autorica uspoređuje Dalmatinove i Akvinčeve tekstove s naglaskom na ključne dijelove Tominih puteva o gibanju i uzročnosti. U »Zaključku« (pp. 33–34) Golubović tvrdi da se kod Dalmatina nalaze elementi prema kojima se može rekonstruirati kozmološki dokaz (njegovu suvremenu formulaciju), da Dalmatin jasno i eksplicitno tvrdi da je (Aristotelov) prvi uzrok i nepokrenuti pokretač zapravo kršćanski Bog. Ovo poglavlje završava »Korištenom i preporučenom literaturom« (pp. 35–37) koja ima 39 jedinica i »Sažetkom« (p. 38) na engleskom jeziku.

»Problem sveznanja i slobode volje u *Proročanskim rješenjima* Jurja Dragišića« drugo je poglavlje ove knjige (pp. 40–67). U »Uvodu« (pp. 41–42) Golubović ističe kako je Dragišić u spomenutom spisu možda naslutio i neka od rješenja o kojima se i danas – u suvremenoj (analitičkoj) filozofiji religije – raspravlja. U poglavlju »*Proročanska rješenja* – namjera autora« (pp. 43–44) daje do znanja da je to djelo u kojem Dragišić nastoji utvrditi mogućnost sigurnog znanja o budućem i očuvanja slobode volje na teorijskoj razini, zatim utvrditi mogućnost pojave novih proroka. U narednim poglavljima Golubović pokazuje kako Dragišić temu o znanju budućeg zahvaća u širem kontekstu. U »Definiciji sveznanja i predznanja« (pp. 47–49) autorica pokazuje da Dragišić smatra da Bog voljom, a ne znanjem, sve određuje te da Bog može posjedovati znanje budućnosti, a i čovjek može istovremeno biti slobodan. U poglavlju »Rješenje teološkog fatalizma – teorija molinizma« (pp. 56–59) Golubović konstatira kako Dragišić za života nije mogao biti upoznat s molinističkom teorijom, no začuđuje koliko je bio intuitivno blizak toj teoriji. U *Proročanskim rješenjima*

nalazi ulomak koji bi se mogao uklopiti u teoriju molinizma, a gdje Dragišić piše o nekoj vrsti stupnjevitog ostvarenja Božjeg plana stvaranja. Uz to, tvrdeći da čovjek ima slobodu volje, Dragišić također podsjeća na teoriju molinizma. U »Zaključnim mislima« (pp. 62–63) autorica ističe da Dragišić ima namjeru istovremeno pripisati Bogu sveznanje, a čovjeku slobodu, što se pokazuje izrazito problematičnim. »Korištena i preporučena literatura« (pp. 64–66) ima 32 jedinice. Priložen je sažetak na engleskom jeziku (p. 67)

»Prilog razumijevanju tumačenja Boga i njegovih atributa u djelu *Nova sveopća filozofija* hrvatskog renesansnog filozofa Frane Petrića« naslov je trećeg poglavlja (pp. 69–100). Autorica želi postaviti okvire za raspravu o opisu i shvaćanju Boga i božanskih atributa u spomenutom djelu vrhunskog hrvatskog renesansnog filozofa. U uvodnom dijelu (pp. 70–73) daje pregled suvremenih shvaćanja o Božjim atributima (svemogućnost, sveznanje i dobrotu) i konstatira kako se slične, a u nekim slučajevima i iste attribute, može naći i u Petrićevoj *Panarchiji*. Nakon životopisa Frane Petrića (pp. 73–75) autorica piše općenito o Božjim atributima, sagledava misaone probleme sa stanovišta više modernih i suvremenih filozofa te se dotiče pitanja Božjih atributa i problema zla. Zatim pristupa Petrićevom izlaganju o Božjim atributima. »Božji atributi u 19. knjizi *Panarchije*« (pp. 81–88) koje Petrić navodi su *Jedno* i *Dobro*. Koristi ih zapravo kao drugo ime za Boga. Iz ovih atributa proizlaze mudrost, jednostavnost, nepromjenjivost, istina, dostatnost, dobrotvornost i savršenstvo. O Božjim atributima ili svojstvima Petrić je nastavio izlagati i u završnim knjigama *Panarchije*, od 20. do 22. knjige gdje je prikazao još tri atributa: posvudnost, vjekovječnost i Boga kao stvoritelja svijeta. U »Zaključku« (pp. 93–94) Golubović ukazuje na potrebu sagledavanja šire perspektive čitave *Nove sveopće filozofije* u kojoj Petrić želi dati novu interpretaciju i tumačenje svijeta. Što se tiče Božjih svojstava, Petrićev cilj je, kako ga interpretira autorica, protumačiti, ali i pokazati da se ona izvrsno uklapaju u cjelokupno funkcioniranje Trojstvenog Božanstva. Autorica tvrdi da je Petrić neke attribute i odnos među njima razmatrao, govoreći rječnikom suvremene filozofije religije – na zaista zavidnoj razini analitičnosti, te da se poimanje Boga koju izlaže od 19. do 22. knjige *Panarchije* ne razlikuje uvelike od današnjeg poimanja. Petrić daje vrlo kompleksne i detaljne analize, te uvažava mnoga tumačenja svojih prethodnika, iako je i sam – kako se primjećuje u knjizi – svjestan i poteškoća koje međudjelovanje atributa sa sobom povlači, tvrdi Golubović. Ovo poglavlje knjige završava »Korištenom i preporučenom literaturom« (pp. 95–98). Broji 47 jedinica. Priložen je sažetak na engleskom (p. 99)

»O znanosti, religiji i kozmološkom argumentu kod Ruđera Boškovića« (pp. 101–143) je poglavlje u kojem Golubović analizira *Dodatak* iz Boškovi-

ćeva teksta *Teorija prirodne filozofije*. Postavlja pitanje može li se braniti, tj. opravdati teza da znanost i religija (kao što se čini i proizlazi iz samog teksta *Dodatka*) nisu suprotstavljena područja. Autorica sluti da se i u tom kratkom tekstu možda može naći koja najava novih iskoraka u promišljanjima navedene tematike. Poslije podataka o Boškoviću (pp. 103–104), Golubović donosi promišljanja o argumentima za postojanje Boga (pp. 105–107). Golubović se ograničava na Boškovićevu verziju argumenta iz uređenosti i indicije koje idu u prilog suvremenoj verziji tzv. *fine-tuning* argumenta, odnosno argumenta *finog uštivanja*, tj. *fine podešenosti svemira*. U argumentu iz uređenosti Bošković nastoji adekvatno objasniti činjenicu da je svijet u velikoj mjeri uređen te da pojedini predmeti i bića u njemu također izgledaju kao da su uređeni s određenom svrhom. Golubović u nastavku daje širi okvir današnjeg shvaćanja odnosa znanosti i religije (pp. 107–109) koji se mogu svesti na tri moguća stava: znanost i religija se isključuju ili suprotstavljaju ili podupiru. U »Prosudbi o odnosu znanosti i religije kod Ruđera Boškovića« autorica piše: »Vidjeli smo na primjeru argumenta iz uređenosti i nagovještaja *fine-tuning* argumenta kod Boškovića da znanost, tj. znanosti pojedinačno, ne mogu dati konkluzivna, odnosno, konačna objašnjenja vezana za uređenost svemira, niti za mogućnost života u njemu, što ostavlja barem nešto prostora i za Boga (tj. religiju). Svijet je očito svrhovito uređen, a znanosti nam ne mogu objasniti tu svrhovitost u potpunosti« (p. 121). U nastavku Golubović izlaže »Kozmološki argument« te u »Prosudbi o kozmološkom argumentu kod Ruđera Boškovića« (pp. 137–138) kaže kako Bošković smatra da je Bog svemoćni i premudri Začetnik prirode. Bošković je dao do znanja da njegova filozofija prirode ne predstavlja konačno objašnjenje sveg postojećeg te da je treba tumačiti u odnosu na metafiziku (filozofiju religije). Autorica zaključuje: »Desetak stranica teksta koje posvećuje argumentima za Boga dovoljne su da se iščita njegovo izuzetno dobro poznavanje rasprava koje su se o dokazivanju, ili bolje rečeno, pokušaju dokazivanja Boga vodile u njegovo doba. Ako njegovu raspravu gledamo u svijetlu suvremenih rasprava iz područja filozofije religije, osobito onih analitičke provenijencije, dolazimo do zaključka da su pozicije slične Boškovićevim i dalje vrlo aktualne, dapače, da ih se i danas može (o)braniti.« (p. 138) Poglavlje završava »Popisom korištene i preporučene literature«, (pp. 139–142) u kojem je navedeno 46 jedinica i sažetkom na engleskom jeziku (p. 143).